

XVI. YÜZYILDA ÇILDİR, POSOF VE BÜYÜK ARDAHAN SANCAKLARINDA ZEYREK TARIMI

LINSEED AGRICULTURE IN CILDIR, POSOF AND GREAT ARDAHAN DISTRICTS IN THE XVI. CENTURY

ВЫРАЩИВАНИЕ ЛЬНА В ЧИЛЬДИРСКОМ, ПОЦХОВСКОМ И БОЛЬШОМ АРДАГАНСКОМ САНДЖАКАХ В 16 ВЕКЕ.

Doğukan ÖZCAN*

ÖZ

Makalemizde XVI. yüzyılda Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan sancaklarında zeyrek bitkisinin tarihi, faydaları, tarımı, yıllık geliri ve bezirhaneler hakkında bilgiler verilmiştir. 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" tahrir defterine göre zeyrek tarımından elde edilen gelirin miktarı Çıldır Sancağı'nda tutarı 1008 akçe olan 126 kile, Posof Sancağı'ndan tutarı 744 akçe olan 93 kile, Büyük Ardahan Sancağı'ndan ise tutarı 120 akçe olan 15 kile olmuştur. Tahrir defterlerinde ve kanunnamelerde zeyrek tohumundan yağ alınması için kullanılan işletmeler "bezirhane" olarak tanımlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çıldır, Posof, Büyük Ardahan, Zeyrek, Bezirhane

ABSTRACT

In our article, the information about linseed-plants, national yields and profits, agriculture, benefits, and history of linseedhouse in Cıldır, Posof, and Great Ardahan Districts in the XVI. Century is given. According to "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gurcistan" cadastral record book dated 1595, income gained from linseed agriculture was 126 kile which is worth 1008 akçe in Cıldır District, 93 kile, which is worth 744 akçe in Posof District, and 15 kile which is worth 120 akçe in the Great Ardahan District. In the cadastral record books and lawbooks, factories that are used to derive oil from linseed plants' seed are named as "bezirhane".

Key Words: Cıldır, Posof, Great Ardahan, Linseed, Linseedhouse

АННОТАЦИЯ

В статье даны сведения об истории, выращивание и годового дохода льна в Чильдирском, Поцховском и Большом Ардаганском Санджаках в Чильдирской провинции. Цель нашей работы исследовать на основе «Пространном Реестра Гюрджистанского Вилаета», датируемые 1595 г. о производстве льна и о доходах маслобойниц в санджаках Чильдир, Поцхов и Большой Ардаган в провинции Чилдыр в 16 в. Согласно сведению пространного реестра в указанных санджаках годовой доход льна состоял в Чильдирском санджаке 126 киле со стоимости 1008 акче, в Поцховском санджаке 93 киле со стоимостью 744 акче и Большом Ардаганском

---

*Karadeniz Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Mezunu, e-mail: hanakli_dogucan@hotmail.com

санджаке 15 киле со стоимостью 120 акче. Маслобойня в реестрах и законоположениях характеризуются как «безирхане».

Ключевые слова: Чильдир, Поцхов, Большой Ардаган, Лен, маслобойня.

1. Giriş

Türkçe Sözlük'te zeyrek, keten tohumu olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük [TDK], 1998: 2508). Zeyrek veya keten bitkisi dünyada tarımı yapılan en eski kültür bitkilerinden biri olup, bir birinden farklı iki değişik forma sahiptir. Onun temelinde hem lif hem de yağ bulunmaktadır (Tunçtür, 2007: 365). Günümüzde lif bitkisi olarak ketenin (*Linum usitatissimum*) ve yağ bitkisi olarak keten veya zeyreğin endüstride en gerekli bitki olduğu bildirilmektedir (Akın, t.y.: 3). Zeyrek (Keten) önceler dokumacılıkta kullanılmış, 10 bin yıl önce ise gıda olarak da kullanılmaktadır (Başer, 2006: 23).

Keten tarımı, Anadolu'da 2000 yılların başları kadar eskiye dayanmaktadır (Dölen, 1002: 15). Osmanlı döneminde, keten tarımında gelişmeler yaşanmış, zeyrekte mutfağ için yağ alınmakta olup sabun hazırlanmakta ve silah temizlemek için gereken yağ elde edilmekteydi (Ekonomiçeskaya jizn Osmanskoy imperii, <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449367>, 15.01.2015).

Osmanlı Devleti'nde keten kumaş hazırlanmasına önem verilmekteydi. Osmanlı keten kumaşları uluslararası sergilerde de takdire laik görülmüştür. 1855 tarihinde Osmanlı Devleti'nin de katıldığı ve Paris'te gerçekleştirilen III. Uluslararası sergide keten elbiselerin madalya kazanan ürünler arasında olması bunun bir örneğidir (Koç, 2005: 69-70). Keten kumaşlar Katip Çelebi'nin "Cihannüma"sında da söz edilmektedir (Katip Çelebi, 2013: 306).

Canik Sancağı'nda geçim kaynağı olan keten tarımı Çarşamba, Terme, Ünye ve Bafra kesimlerinde yapılmakta olup elde edilen üretim bölgenin ekonomik zenginleşmesinde katkısı olmuştur. Üretilen keten bezleri hem gemi sanayisinde hem de halkın giyim ihtiyacını karşılamaktaydı (Köse, 2011: 171).

Birinci Dünya Savaşı öncesi Şile'den Rize'ye kadar Karadeniz sahil boyunca keten kumaş ticareti vardı. Savaştan sonra bu gerilemiş ve aile ihtiyacını karşılayacak seviyeye inmiştir (Mert ve Çopur, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f810ebd27f4dbcf_ek.pdf, 15.01.2015).

Zeyrek hem gıda hem tedavi hem de aydınlatma ve ısınma amaçlı kullanılmaktadır. Bundan alınan yağı bir diyet maddesi olarak da değerlendirebiliriz. Zeyrekte elde edilen bezir yağı günlük kullanılan çok gıdalardan daha üstündür. Onun 1-2 yemek kaşığı insan organizması için gereken maddeler kadar kaloriyi temin etmektedir.

Çağdaş araştırmacılara göre yemekte bezir yağının kullanımı beyin kanama riskini % 40 engelliyor. Onun sürekli kullanımı şeker hastalığı, ateroskleroz, kan akım sistemiyle ilgili kalp hastalıklarında, kanserin çeşit yayılmalarının önlemlerinde kullanılabilen ve birçok hastalıkların iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Halk arasında kurt, solucan, mide ekşiliği ve çeşitli ülser hastalıklarında kullanıldığı bilinmektedir.

Son zamanlarda araştırmacılarımız Osmanlı Dönemi zeyrek tarımının incelenmesine çalışmalarında yer vermektedir. Bu konuda Selahattin Tozlu ve Ümit Kılıç'ın "Erzurum Ziraat Tarihinden Notlar: Zeyrek" (Tozlu ve Kılıç, 2011: 100-115) konulu makalesi ileriye doğru atılmış adımlardandır.

Biz de araştırmamızda, XVI. yuzyıl sonlarında ıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin ıldır, Posof ve Büyük Ardahan sancaklarında yetiştirilen bu önemli bitki tarımını 1595 tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” tahrir defteri ışığında açıklığa kavuşturmaya çalıştık. Ayrıca alışmamızda sancaklardaki bezirhaneler hakkında da bilgiler verilmiştir.

2. Çıldır, Posof, Büyük Ardahan Sancaklarında Zeyrek Tarımı, Vergileri ve Bezirhaneler

Posof, ıldır ve Ardahan civarlarında ilk defa zeyrek tarımının yapıldığı ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat 1595 tarihli tahrir defterinde ıldır Eyâleti'nin tüm sancaklarında zeyrek tarımının yapıldığı ve vergilendirildiği kayıtlardan bilinmektedir (Cika, 1941: 22-503; Cikia, 1947: 19-516).

2.1. Çıldır Sancağı'nda Zeyrek Tarımı ve Vergileri

Tahrir Defteri'nde “zekerek” şeklinde kayıтта bulunan zeyreğin ıldır sancağı nahiye ve köylere göre kile olarak miktarı ve akçe olarak da tahrir değerı defter kayıtlarını ışığında tablo haline getirilmiştir (Tablo 4, 5, 6).

Tablo 1. Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1 ¹	Karye-i Rabat Kale-i ıldır	5	40	263 (258) ²
2	Karye-i Urta	5	40	264 (259)
3	Zurzna	5	40	264 (260)
4	Shvara	5	40	265 (260)
5	Karakale-Karakale	5	40	266 (261)
6	Kotamahı	5	40	266 (261)
7	Lelus	5	40	267 (262)
8	Sintsal-i Ülya	5	40	267 (262)
9	Canbaz-i Küçük	5	40	268 (263)
10	Balık Öşrü (Lelus'a Yakın Marih Nehri)	-	-	268(263)
11	Kamaroan	2	16	268 (263)
12	amzvaral-i Büzürg	15	120	269 (264)
13	Prut	2	16	270 (264)
14-16	Tahrir Dökümü Yok	-	-	270 (265)
17	Ağcekale	5	40	270 (265)
18	Zakarsmında	5	40	271 (266)
19	Canbaz-i Büzürg	10	80	271 (266)
20	Sintsal-i Süfla	5	40	272 (267)
21	Kevakis	12	96	273 (267)

¹ Sıra no defter kayıtlarına göre yazılmıştır.

² Önceki sayfa numaraları Osmanlıca metne, sonraki sayfalar ise Gürcü metnine aittir.

22	Mozeret	2	16	273 (268)
23	Gundushev	5	40	274 (268)
24	Sintsal-i Veset	2	16	274 (269)
25	Aragen	3	24	275 (269)
26	Helevan-i Ülya Maa Helevan-i Süfla	5	40	275 (270)
27-31	Tahrir Dökümü Yok	-	-	276 (270-271)
32	Albut Maa Mezra-i Diğer Albut	3	24	277 (270)
33-34	Tahrir Dökümü Yok	-	-	277 (271)
35	Tanburaci	2	16	277 (272)
36	Eşkun	3	24	278 (272)
37-39	Tahrir Dökümü Yok	-	-	278 (272-273)
40	Serahurta .	Zeyrek	Yok	278-279 (273)
41-43	Tahrir Dökümü Yok	-	-	279 (273)
44	Pekraşen (Çayır Arhı)	Zeyrek	Yok	279-280 (274)
45-51	Tahrir Dökümü Yok	-	-	280 (274-275)
	Toplam	126	1008	

Kilenin Çıldır Eyâlet kanunnamelerinde miktarı belli olmadığından bu eyâlet için İstanbul kilesini baz almağı doğru bulmaktayız. Zira o zamanlar İstanbul başkent idi. Bir İstanbul kilesi 25,656 kg idi (İnalçık, 2000: 444).

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Canbaz Nahiyesi'nde toplam 51 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 27'dir. 24 vergi ünitesinin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 27 köyden 25'de zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 126 kiledir. Bunun da tahrir değeri 1008 akçedir. Bu veriler gereğince zeyreğin bir kilesinin değeri sekiz akçe olduğu anlaşılmaktadır. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi (Akgündüz, 1994a: 579) alındığına göre Canbaz Nahiyesi'nde üretim 630 kileyi bulmaktadır.

Tablo 2. Çıldır Sancağı Kenarbel Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Kenarbel	5	40	282 (276)
2	Havet	10	80	282 (277)
3	Karzah-i Büzürg	20	160	283 (278)
4	Karzah-i Küçük	10	80	284 (278)
5	Mrakval	10	80	285 (279)
6	Samkaro	10	80	285 (279)
7	Oloda	5	40	286 (280)
8	Skarostav Maa Mezra-i Moğobil	20	160	287 (281)
9	Erahra	5	40	288 (282)

10	. ... ?	5	40	288 (282)
11	Sulda	5	40	289 (282)
12	Petaşen	3	24	289 (283)
13	Çais	12	96	289 (283)
14	Erınca	5	40	290 (284)
15	Kvakis	5	40	291 (284)
16	Endokesman Maa ezra-i Sanzuat	3	24	291 (285)
17	Udabno	3	24	291 (285)
18	Hozapun	3	24	292 (286)
19	Şuatuban	5	40	292 (286)
20	Vardisuban	5	40	293 (287)
21	Tahrir Dökümü Yok			294 (287)
22	Dliv Maa Mezra-i Zatel	10	80	294 (287)
23	Dateş	5	40	294 (288)
24-33	Tahrir Dökümü Yok			295(288-289)
	Toplam	164	1312	

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Kenarbel Nahiyesi'nde toplam 33 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 22'dir. Köylerden 11'nin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 22 köyün tümünde zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 164 kiledir. Bunun da tahrir değeri 1312 akçedir. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre (Akgündüz, 1994a: 579) Kenarbel Nahiyesi'nde üretim 820 kileyi bulmaktadır.

Kurtkalesi Nahiyesi Çıldır Sancağı'nın en küçük nahiyesidir. Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Kurtkalesi Nahiyesi'nde toplam 16 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 7'dir. Dokuz köyün ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen yedi köyün tümünde zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 19 kiledir. Bunun da tahrir değeri 152 akçedir (Tablo 3).

Tablo 3. Çıldır Sancağı Kurtkalesi Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Kaftarnageb	2	16	296 (290)
2	Cocorta	2	16	297 (290)
3	Gaçian	2	16	297 (291)
4	Ratasan	3	24	298 (291)
5	Zak	5	40	298 (292)
6	Oçora	3	24	298 (292)

7	Bedris	2	16	299 (292)
8-16	Tahrir Dökümü Yok			299-300 (292-293)
	Toplam	19	152	

Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre Kurtkalesi Nahiyesi'nde üretim 95 kileyi bulmaktadır.

Çıldır Sancağı'nda nahiyelere göre vergisi 309 kile ve tahrir değeri 2.472 akçe olan zeyreğin üretimi 1.545 kile olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Çıldır Sancağı'nda Nahiyelerine Göre Zeyrek Vergisi ve Üretimi

Sıra No	Nahiyeler	Vergi Miktarı (Kile)	Tahrir Değeri (akçe)	Üretim, kile	Defterdeki Sayfaları
1	Canbaz	126	1008	630	263-275 (258-276)
2	Kenarbel	164	1312	820	282-294 (276-288)
3	Kurt Kalesi	19	152	95	296-299 (290-292)
	Toplam	309	2.472	1.545	

2.2. Posof Sancağı'nda Zeyrek Tarımı ve Vergileri

Çıldır Eyâleti Posof Sancağı'nda tarımı yapılan zeyreğin nahije ve köylere göre kile olarak miktarı ve akçe olarak da tahrir değeri defter kayıtları ışığında tablo haline getirilmiştir (Tablo 5, 6).

Tablo 5. Posof Sancağı Güney Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Poma Maa Mezra-i Çitisskaro	3	24	300 (294)
2	Varhana	5	40	301 (295)
3	Serektuban	3	24	301 (295)
4	Cilvana	Zeyrek	Yok	502 (295-296)
5	Tazlaha	Zeyrek	Yok	502 (296)
6	Diğvir-i Süfla	3	24	303 (296)
7	Tahrir Dökümü Yok			303 (297)
8	Cacuna-i Süfla	2	16	303 (297)
9	Diğvir-i Ülya	Zeyrek	Yok	304 (298)
10	Koyunder	3	24	304 (298)
11	Varzna	Zeyrek	Yok	305 (298-299)
12	Gorgisuban	2	16	305 (299)
13	Petoban-i Ülya	3	24	306 (299)
14	Şuarskal	3	24	306 (300)
15	Sinuban	3	24	307 (300)
16	Tahrir Dökümü Yok			307 (300)

17	Kvel Monastrı	3	24	307 (301)
18	Cacuna-i Ülya	3	24	308 (301)
19	Rabat Kale-i Mere	5	40	308 (302)
20	Vahla-i Ülya	3	24	309 (302)
21	Vahla-i Süfla	5	40	309 (302)
22	Ğabana	3	24	310 (303)
23	Papala	2	16	310 (303)
24	Ğvima	2	16	311 (304)
25	Çuantel	2	16	312 (305)
26	Balık Öşrü Cak Suyu			312 (305)
27	Marslatuban	5	40	312 (305)
28	Çaboria-i Süfla	3	24	313 (305)
29	Kvel	3	24	313 (306)
30	Sakala	5	40	314 (307)
31	Agara	5	40	314 (307)
32	Secav	2	16	315 (308)
33	Saihve-i Ülya	5	40	315 (308)
34	Stepansminda	Zeyrek yok		316 (308-309)
35	Zeindar	2	16	317 (309)
36	Pala-i Süfla	Zeyrek	Yok	317 (310)
37	Badela	Zeyrek	Yok	317 (310-311)
38-48	Tahrir Dökümü Yok			318-319 (311-312)
49	Petosan-i Veset	5	40	319 (312)
	Toplam	93	744	

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Posof Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nde toplam 49 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 35'tir. 14 vergi ünitesinin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 35 köyün 28'de zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 93 kiledir. Bunun da tahrir değeri 744 akçedir. Tam tahrir dökümü verilen yedi köyde zeyrek tarımı yapılmamaktadır. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre Güney Nahiyesi'nde üretim 465 kileyi bulmaktadır.

Tablo 6. Posof Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Cağışman	Zeyrek	Yok	320 (312-313)
2	Zeda Cak	Zeyrek	Yok	320-321 (313)

3	Duma ?	10	80	321 (314)
4	Cumatel	5	40	321 (314)
5	Ohtol	5	40	322 (315)
6	Samhula	5	40	322-323 (315-316)
7	Al	Zeyrek	Yok	323-324 (316)
8	Hunamis	Zeyrek	Yok	324 (317)
9	Rabat-i Cak	Zeyrek	Yok	324-325 (317)
10	Sakire	Zeyrek	Yok	325 (318)
11	Arkissihe	Zeyrek	Yok	325-326 (318)
12	Husman	Zeyrek	Yok	326 (319)
13	Kudra-i Ülya ve Süfla	Zeyrek	Yok	327 (319)
14	Çaral-i Ülya	Zeyrek	Yok	327-328 (320)
15	Rabat-i Çaral	Zeyrek	Yok	328 (320)
16	Surtskap	Zeyrek	Yok	328-329 (321)
17	Arila-i Ülya ve Süfla	Zeyrek	Yok	329-330 (321-322)
18	Heva	Zeyrek	Yok	330 (322)
19-24	Tahrir Dökümü Yok			330-331 (323)
25	Skaltbila	Zeyrek	Yok	331 (323-324)
26	Rabat-i Odria	Zeyrek	Yok	331-332 (324)
27	Çvanet	Zeyrek	Yok	332 (324-325)
28	Odria-i Süfla	Zeyrek	Yok	332-333 (325)
29-30	Tahrir Dökümü Yok			333 (325-326)
31	Sinuban	Zeyrek	Yok	333-334 (326)
32	Kunğal	Zeyrek	Yok	334 (326)
	Toplam	25	200	

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Posof Sancağı'nın Kuzay Nahiyesi'nde toplam 32 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 24'dür. Sekiz vergi ünitesinin ise tam tahrir dökümü verilmiştir. Tahrir Dökümü verilen 24 köyün yalnız sekizinde zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 25 kiledir. Bunun da tahrir değeri 200 akçedir. Tam tahrir dökümü verilen yirmi köyde zeyrek tarımı yapılmamaktadır. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre Kuzay Nahiyesi'nde üretim 125 kileyi bulmaktadır.

2.3. Büyük Ardahan Sancağı'nda Zeyrek Tarımı ve Vergileri

Çıldır Eyâleti Büyük Ardahan Sancağı'nda bilinmeyen nedenlerden dolayı zeyrek tarımı yok denecek kadardır. Güney, Kuzay ve Meşe nahiyelerden oluşan sancağın yalnız Güney nahiyesinin Gura ve Revahis köylerinde zeyrek tarımı yapılmaktaydı (Tablo 7).

Tablo 7. Büyük Ardahan Sancağı'nın Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Nahiye ve Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Güney Nahiyesi / Gura	10	80	432 (422)
2	Revahis	5	40	443 (434)
	Toplam	15	120	

Kuzay ve Meşe nahiyelerinde zeyrek tarımı yapılmamaktadır.

2.4. Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan Sancaklarındaki Bezirhaneler

Bezirhane küçük sanayi tesislerinden olup zeyrekten bezir yağı almak için gereken işletmedir (Bekadze, 2014: 201). Gürcistan Kanunnamesi'nde bezirhaneler ve onların çalışma süreleri hakkında kayıtlarda her hangi bir bilgi yoktur. Çünkü bezirhanelerden çalışma süresine bakılmaksızın ayda 60 akçe alınmaktaydı. Bezirhane ile ilgili hükümler Harput Sancağı Kanunnamesi'nde şöyle ifade edilmiştir: "Ve bezir-hânelerin ba'zı yıl tamâm ve ba'zı altı ay ve ba'zı dahi eksik işler; cümlesinden altmışar akçe resm kayd olunmuştur. Yıl tamâm işlemez deyü sâhipleri nizâ' eylemeyüb tamâm resimlerini vermekte ta'allül eylemeyeler" (Akgündüz, 1994a: 545). Bezirhanesi olan 12 ay, 6 ay, 3 ay dahi çalışsa 60 akçe ödenmesi kanun gereği olmuştur. Bezirhanem az çalıştı diye kimse itiraz etme hakkına sahip değildiler. Buradan görüldüğü gibi, bezirhanelerin vergilendirilmesi değirmenlerden farklıdır. Bezirhanelerde hazırlanan bezir yağı ile ilgili de Gürcistan Kanunnamesi ve tahrir defterinde her hangi bir kayıtlara rastlanılmamaktadır. Fakat Basra Eyâleti Sadr-ı Suveyb Sancağı Kanunnamesi'nde bezir yağının bir veznesinden (kasasından) dört akçe alınması kanunda belirtilmiştir (Akgündüz, 1994b: 244).

Bezirhanelerin su ve hayvan gücüyle çalıştırıldıkları bilinmektedir (Tozlu ve Kılıç, 2011: 108).

Çıldır Sancağı'nda dört adet çalışır ve dört adet de harap bezirhane bulunmaktadır. Çıldır Sancağı nahiye ve köylerindeki bezirhaneler tablo 12'de belirtilmiştir (Tablo 12). Sancağın Kurt Kalesi nahiyesinde ise bezirhane bulunmamaktadır.

Tablo 8. Çıldır Sancağı Nahiye ve Köylerinde Bulunan Bezirhaneler

Nahiye Adı	Köyün Adı	Bezirhane	Vergisi	Defter Sayfası
Nahiye-i Canbaz	Urta	1	Harap	264 (259)
	Canbaz-i Büzürg	1	60	271 (2669)
Nahiye-i Kenarbel	Havet	1	60	282 (277)
	Kartsah-i Büzürg	1	Harap	283 (278)
	Mrakvali	1	Harap	285 (279)
	Skarostavi	2	120	287 (281)
	Dateş	1	Harap	295 (288)
Nahiye-i Kurtkalesi	Bezirhane yok			296-300 (290-293)
	Sancakta toplam	8	240	

Posof Sancağı'nda bir adet çalışır bezirhane olduğu defter kayıtlarından belli olmaktadır. O da Kuzay Nahiyesi'nin Çaral-i Ülya (Yukarı Çaral) köyündedir. Sancağın Güney Nahiyesi'nde bezirhane bulunmamaktadır (Tablo 13).

Tablo 9. Posof Sancağı Nahiy ve Köylerinde Bulunan Bezirhaneler

Nahiye Adı	Köyün Adı	Bezirhane	Vergisi	Defter Sayfası
Güney Nahiyesi	Bezirhane Yok			300-319 (294-312)
Kuzay Nahiyesi	Çaral-i Ülya	1	60	327 (320)
	Sancakta Toplam	1		

Büyük Ardahan Sancağı'nda altı adet çalışır bezirhane bulunmaktadır. Bu bezirhanelerden Güney Nahiyesi'nin Pereken Rabat Kale'de iki adedi, Sanazgom Köyü'nde bir adedi, Gelazor-i Süfla (Aşağı Gelazor) Köyü'nde bir adet, Meşe Nahiyesi'nin Orçok Köyü'nde bir adet, Vel köyü'nde de bir adet bulunmaktadır (Özcan, 2014: 82-83). Meşe Nahiyesi'nin Orçok köyündeki bir adet bezirhane özel mülkiyet olup Şermadin ve Rosap'ın elindedir (Cikia, 1947: 461). Sancağın Kuzay nahiyesinde ise bezirhane bulunmamaktadır (Tablo 14).

Tablo. 10. Büyük Ardahan Sancağı Nahiy ve Köylerinde Bulunan Bezirhaneler (Özcan, 2014: 82-83)

Nahiye Adı	Köyün Adı	Bezirhane	Vergisi	Defter Sayfası
Güney	Rabat Kale-i Pereken	2	120	412 (404)
	Sanazgom	1	60	426 (417)
	Gelazor-i Süfla	1	60	440 (430)
Kuzay	Bezirhane bulunmamaktadır			449-470 (439-460)
Meşe	Orçok	1 ³	60	472 (461)
	Vel	1	60	475 (465)
	Gügübe	1	60	477 (466)
	Oruşet	1	60	480 (469)
	Sancakta toplam	8	480	

3. SONUÇ

Endüstride en gerekli bitki olan zeyrek hem lif hem de yağ bitkisi olma özelliğini taşımaktadır. Sapından lif, tohumundan ise bezir yağı elde edilmektedir. Zeyrek kalsiyum, bakır, demir, magnezyum, fosfor, potasyum, sodyum ve çinko içermektedir. Tıp ilminin gelişmediği zamanlarda bu bitkiden şifa olarak istifade etmişlerdir. Onun kansere iyi geldiğini Alman Dr. Johanna Budwig kanıtlamış, yağ diyeti olarak da 1951 yılında Nobel ödülü almıştır. Tohumundan elde edilen bezir yağında biyolojik değeri yüksek olan Omega-3, Omega-6 ve Omega 9 gibi yağ asitleri bulunmaktadır. Zeyrek lifinden hazırlanan keten giysiler mezolit dönemine, yani Milat Öncesi 4600-3200. yıllara aittir. Finikyalıların Avrupa ve Asya'yı birleştiren Hellepont (Çanakkale Boğazı) üzerindeki köprü halatlarının ketenden yapmaları da bu bitkinin o zamanki önemini artırmaktadır.

³. Bu bezirhane özel olup Şermadin ve Rosap'a aittir.

Anadolu'da zeyrek tarımı 2000 yıl öncesine dayanmaktadır. Osmanlı zamanında da zeyrek tarımı Batı Karadeniz'de ve Anadolu'nun doğusunda Erzurum ve Çıldır Eyaletlerinde yetiştirilmiştir. 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defteri kayıtlarına baktığımızda Çıldır Eyaleti'nin Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan sancaklarında zeyrek yetiştirildiğini görmüş bulunmaktayız. Bu kayıtlara göre alınan gelir Çıldır Sancağı'ndan 309 kile veya 2472 akçe, Posof Sancağı'ndan 118 kile veya 944 akçe, Büyük Ardahan Sancağı'ndan ise 15 kile veya 120 akçe alınmaktadır. Bu üç sancaktaki toplam üretim 2210 kiledir. Zeyrekten bezir yağı almak için faaliyette olan bezirhanelerin toplam sayısı 15 adet olup Çıldır sancağında sekiz, Posof sancağında bir, Büyük Ardahan sancağında ise altı adet olarak faaliyet göstermektedir.

Türkiye'de 1961 yılında 34.000 ha alanında 6.750 ton üretildiği halde 2006 yılında ekim alanı 146 ha ve üretim ise 8 ton kadar azalmıştır. Bu sebeptendir ki, zeyrek ithalatı ihracatın çok üzerinde olmuştur. Şöyle ki, 2007 yılında ithalat tutarı 9.674,965 \$ olan 24.326.883 kg, ihracat ise tutarı 13.496 \$ olan 6.894 kg olarak kayıtlardan bilinmektedir. Oysaki bu ürün gerek Ardahan'da gerekse de Anadolu'nun diğer bölgelerinde ekilirse Türkiye zeyrek ihracatçısı olan bir ülkeye dönüşebilir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet: (1994a). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, 7 / II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnâmeleri, Altıncı Bölüm. Gürcistan Eyaleti Kanunnâmeleri (Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmet: (1994a). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnameleri. Dördüncü Bölüm. Diyârbekir Eyaleti Kanunnâmeleri (Harpurd Sancağı Kanunnâmesi); Altıncı Bölüm. Gürcistan Eyaleti Kanunnâmeleri (Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmet: (1994b). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 8//I. Kitap, III. Murad Devri Kanunnameleri. Üçüncü. Bölüm. Basra Eyaleti Kanunnameleri (Sadır-ı Suveyb Sancağı Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

BEKADZE, Shota (2014). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Eyâleti Ahıska Sancağı Çeçerek Nahiyesi'nin Sosyo-ekonomik Durumu". **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış 2014. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 21, s. 191-204. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Ardahan / Türkiye.

CİKİA, Sergey: (1941). **Gurcistanis Vilayetis Didi Davtari (Gürcistan Vilâyeti'nin Mufassal Defteri)**, II. Kitap, Tercüme, Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsinierebata Akademii Gamomtsemloba.

CİKİA, Sergey: (1947). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan**, I. Kitap, Osmanlıca Metin, Tbilisi, Gürcistan S. S. R. Cumhuriyeti Ulum Akademisi Neşriyat Evi.

DÖLEN, Emre: (1992). **Tekstil Tarihi**, Marmara Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No: 92 / 1, İstanbul, XVI+608 s.

İNALCIK, Halil: (2000). "Ağırlıklar ve Ölçüler". Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I: 1300-1600, İstanbul, Eren Yayıncılık.

KATİP, ÇELEBİ: (2013). **Cihannüma**, I-II, 1. Baskı, İstanbul; MEDAM (Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi).

KÖSE, Osman: (2011). "XVIII. Yüzyılda Çarşamba (Canik)" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research**, Cilt: 4 Sayı: 19, Volume: 4, Issue: 19. Güz 2011 Fall 2011. s. 167- 175.

ÖZCAN, Doğukan: (2014)."XVI. Yüzyılda Çıldır Eyâleti Büyük Ardahan Sancağı'nda Su Değirmenleri ve Bezirhaneler". **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış 2014. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 24, s. 71-87. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Ardahan / Türkiye.

TDK. **Türkçe Sözlük:** (1998), I-II. 9. baskı, TDK Basım Evi, Ankara, haz. i. Parlatur, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen, Yaşar Yılmaz.

TOZLU, Selahattin ve KILIÇ Ümit: (2011). "Erzurum Ziraat Tarihinden Notlar: Zeyrek," **Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, The BLACK Sea Journal of Social Sciens.** İlkbahar/ Spring. Yıl/Year: 3, Sayı/Number: 4. s. 100-115.

İNTERNET KAYNAKLARI

AKIN, Alihan: **T.C. İç Anadolu Ormancılık Araştırma Müdürlüğü**, Ankara (Republic of Turkey, Centre of Anatolia Forestry Resarch Directorate, Ankara). [http://web.ogm.gov.tr/birimler/merkez/odundisiurun/Dkmanlar/\(15.01.2015\)](http://web.ogm.gov.tr/birimler/merkez/odundisiurun/Dkmanlar/(15.01.2015)).

BAŞER, Hüsnü Can, "**Keten Tohumu**", Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eskişehir, 2006, s. 23. [http://www.khcbaser.com/turkish/Makaleler/keten/pdf\(20.01.2015\)](http://www.khcbaser.com/turkish/Makaleler/keten/pdf(20.01.2015)).

Ekonomiçeskaya jizn Osmanskoy imperii (Экономическая жизнь Османской Империи), <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449367> (15.01.2015).

KOÇ, Ercan: (2005). **19. YY'DA Osmanlı Devleti'nde Tarım**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 69-70. <http://kybele.anadolu.edu.tr/tezler/2005/338594.pdf> (17.01.2015).

MERT, Mehmet, OSMAN Çopur, **Lif Bitkileri Üretiminin Artırılması Olanakları**, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f810ebd27f4dbcf_ek.pdf (15.01.2015).

TUNÇTÜR, Murat: (2007). Van Koşullarında Bazı Keten (Linum usitatissimum L.) Çesitlerinin Verim ve Bazı Verim Ögelerinin Belirlenmesi, **Tarım Bilimleri Dergisi**, 13 (4) 365-371, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, s. 365, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/15/175/1325.pdf>. (15.01.2015).